

кий: Політичний портрет / В.М.Волковинський, С.В.Кульчицький. – К.: Політвидав України, 1990. – 266 с; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С.В.Кульчицький. – К.: "Основи", 1996. – 396 с.; Сойддатенко В.Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника / В.Ф.Сойддатенко. – К.: "Книга пам'яті України", 2002. – 333 с.; іл. 5. Девятков С.В. Возникновение и становление единовласти в Советской России (1922 – 1927 годы): Автореф. дис. на соискание учен. степени докт. ист. наук по спец.: 07.00.02 – Отечественная история / С.В.Девятков. – М., 1998. 6. Малышева Е.П. Политика Советского государства в области союзного законодательства в 1920-е годы: институциональный аспект: Автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук по спец.: 07.00.02 – Отечественная история / Е.П.Малышева. – М., 1994. 7. Чеботарева В.Г. Национальная политика Российской Федерации 1925 – 1938 гг. / В.Г.Чеботарева. – М.: ГУ МДН, 2008. 8. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду Укра-

їни (далі – ЗУ України). – 1922. – №1. 9. ЗУ України. – 1922. – №2. 10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). 11. ЗУ України. – 1924. – №50. 12. Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка радянської України (1917 – 1938 рр.): Монографія / М.С.Дорошко. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 368 с.; Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920 – 1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції / М.Ю.Виговський. – К.: "Генеза", 2005. – 307с.; Фролов М.О. Компартийно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. / М.О.Фролов. – Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – 800 с. 13. ЗУ України. – 1926. – №7-8. 14. ЗУ України. – 1926. – №38. 15. ЗУ України. – 1924. – №45. 16. ЗУ України. – 1922. – №3. 17. "Вісті ВУЦВК". – 1924. – 17 жовтня. 18. ЗУ України. – 1926. – №1. 19. ЗУ України. – 1924. – №37–38.

Надійшла до редколегії 30.03.11

О. Шегда, асп.

ВІДНОСИНИ ШВЕЦІЇ З ПІВНІЧНОЄВРОПЕЙСЬКИМИ КРАЇНАМИ В 50-70-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуті основні аспекти відносин Швеції із скандинавськими країнами та її участь у "північному співробітництві". Також проаналізовано роль Стокгольма в інтеграційних процесах у північноєвропейському регіоні.

In the article a short review of the main aspects in relations between Sweden and Scandinavian countries and Sweden's participation in "Nordic cooperation" is made. Also author analyzed the role of Stockholm in integrative processes in Northern European region.

Історія взаємин Швеції зі своїми сусідами в перші післявоєнні десятиліття є досить важливою в контексті європейського вектору зовнішньої політики цієї скандинавської країни, оскільки ілюструє ключові пріоритети та демонструє основні зовнішньополітичні й зовнішньоекономічні акценти шведської держави.

Аналіз літератури, присвяченої проблемі місця і ролі шведського королівства у північному співробітництві засвідчив той факт, що переважна більшість досліджень шведських істориків присвячена розгляду таких аспектів відносин Швеції з країнами Скандинавії, як вплив провідних шведських компаній на економіку регіону, розбудова скандинавського економічного співробітництва та розвиток євроінтеграційної політики скандинавських держав поряд із формуванням інтеграційних північноєвропейських структур. Із загального числа праць можна виділити дослідження, присвячені діяльності інтеграційних утворень північноєвропейських країн [2, 4, 10, 12, 13], які базуються на статистичних даних, але їм бракує аналітичних оцінок. Водночас праці С. Абрахамсена, А. Брунтланда, Е. Ундена та О. Вальмена детально аналізують основні моменти та процеси співпраці Швеції та її скандинавських сусідів. [1, 5, 16, 18] Щодо радянських дослідників, то питання співпраці Швеції з країнами Скандинавського півострова найповніше розглянули у своїх працях Ю. Голошубов та І. Градобітова, проаналізувавши ключові політичні та економічні аспекти північного співробітництва в 1950-1970-х роках.

Однак поза увагою більшості дослідників залишилася трансформація зовнішньої політики Швеції від абсолютного нейтралітету до участі в спільних економічних організаціях країн Скандинавії, недостатньо розглянуті основні причини та умови формування "північного співробітництва" та результати втілення інтеграційних проєктів скандинавських країн в перші післявоєнні десятиліття (САС, Нордек, Північна Рада, Рада Міністрів північних країн тощо), з іншого боку, вже згадані праці деяких авторів, зокрема Голошубова і Градобітової, не пов'язані певних ідеологічних штамів та застарілих формулювань, що й вказує на необхідність більш детальної розробки цієї проблематики та потребу у з'ясуванні нових аспектів зовнішньополітичного курсу Швеції.

Саме тому метою даної статті є визначити характерні особливості відносин Швеції з північноєвропейськими

країнами в перші післявоєнні десятиліття, з'ясувати специфіку та роль Швеції в співпраці з сусідніми державами та показати основні наслідки "північного співробітництва" саме для Швеції.

В історії Швеції в 50-х роках ХХ ст. розпочався новий етап розвитку зовнішньої політики, який тісно переплітався із загальноєвропейськими зовнішньополітичними тенденціями, оскільки на всьому європейському континенті зростала популярність інтеграційних настроїв. Не був винятком і північноєвропейський регіон. До країн Скандинавії, окрім самої Швеції, належать Фінляндія, Норвегія, Данія, а також Ісландія. Саме посилення співпраці зі своїми географічними сусідами і стало основним пріоритетом шведської зовнішньополітичної стратегії після завершення Другої світової війни [3, с.118-122].

Початком співробітництва північних країн в сфері економіки і транспорту було створення в 1946 році спільної шведсько-датсько-норвезької авіакомпанії САС. Розпочавши з 7 літаків, САС через 25 років стала однією з провідних авіакомпаній світу. В лютому 1948 року уряди Швеції, Данії, Норвегії та Ісландії створили Північний комітет економічного співробітництва, доручивши йому дослідити можливості створення спільного північного митного союзу, зниження митних зборів, послаблення інших обмежень торгівлі і розвиток торговельно-економічних зв'язків. На початку 1950 р. комітет вже представив урядам звіт, в якому виступав за створення Північного митного союзу [1, с.215]. Передбачаючи багаточисленні проблеми в зв'язку з пристосуванням економіки чотирьох північних країн до митного союзу, комітет запропонував перехідний період 10 років, протягом яких відбувалося б поступове взаємне зниження митних зборів на промислові товари та рекомендував ряд спрощень в збуті сільськогосподарської продукції.

Основним прихильником створення Північного митного союзу була Швеція, оскільки темпи росту її економіки були найвищими з північних країн, а шведські компанії виступали найпотужнішими торговельно-економічними гравцями серед скандинавських. Проте проєкт створення митного союзу не було втілено в життя через принципову відмову Норвегії, яка мотивувала свою незгоду тим, що конкурентоздатність її економіки надто низька для формування єдиного ринку зі Швецією. Таким чином, розбіжності у баченні регіонального співро-

бітництва серед скандинавських держав проявилися вже в перші післявоєнні роки.

В 1948-49 на теренах Скандинавії активно лунали заклики до створення Північного оборонного союзу, котрий мав би стати альтернативою НАТО та Організації Варшавського Договору (ОВД) [19, с.23]. Ініціатором та активним лобістом такого союзу знову була Швеція, але вступ Данії, Норвегії та Ісландії до НАТО остаточно розвіяв надії на створення окремого оборонного альянсу на Півночі Європи. Проте в регіоні вдалося зберегти так званий "Північний баланс" завдяки Швеції, котра серед північноєвропейських держав залишалася єдиною, яка не змінила свого зовнішньополітичного курсу і продовжила задекларований курс на нейтралітет і неучасть у військових блоках, тоді як Фінляндія, хоча й визнала себе нейтральною, однак зазнавала жорсткого тиску з боку Радянського Союзу і тому не могла брати повноцінну участь в інтеграційних процесах північних країн [8, с.50-60, 11, с.3-10].

Основи "Північного балансу" були закладені на двох рівнях – політичному і військовому. Під політичним рівнем малися на увазі дипломатичні, торговельні і культурні двосторонні та багатосторонні відносини кожної із країн Скандинавії.

Військовий рівень "Північного співробітництва" розглядав стратегію, військову доктрину, структуру збройних сил, відношення до НАТО і проблеми нейтралітету, стан відносин між НАТО і Варшавським Договором. Концепція "північного балансу" викристалізувалася в результаті гострого і драматичного пошуку ефективного шляху побудови політики безпеки в перші післявоєнні роки. Концепція "північного балансу" не була закріплена угодами і не складалася із формальних структур, які б регулювали всі аспекти політики безпеки [13, с.48]. Міністр закордонних справ Швеції Е.Унден згодом писав: "Мета офіційної зовнішньої політики – якомога довше зберегти мир для країни. Якомога довше – це означає до тих пір, поки на нас не нападуть. Збереження миру, на нашу думку, найкращий шлях захисту свободи, незалежності і благополуччя держави" [18, с.32].

Швеція виступала головним ініціатором і прихильником збереження Північної Європи як регіону без ядерної зброї. Саме під тиском Стокгольма всі учасники "північного співробітництва" відмовилися від розміщення на власній території та розповсюдження ядерної зброї. Шведська дипломатія ініціювала проект створення клубу безатомних держав, який отримав назву "план Унде-на" [3, с.61]. Отже, Швеція єдина серед учасників "північноєвропейського співробітництва" послідовно дотримувалася встановленого раніше зовнішньополітичного курсу на позаблоковий статус та активний нейтралітет.

16 березня 1952 року представниками Швеції, Данії, Норвегії та Ісландії за пропозицією лідера датських соціал-демократів Х.Хедтофта було підписано договір про створення консультативного органу парламентів та урядів даних країн – Північної ради, а в 1955 році до ради приєдналася і Фінляндія [7, с.131]. Ось як пояснив основну причину створення Північної ради тодішній прем'єр-міністр Норвегії Е.Герхардсен: "Ми живемо у важкі часи, коли саме навколишнє становище диктує необхідність, щоб малі країни, котрі мають багато спільного і розташовані поруч, трималися разом" [14, с.28].

Зважаючи на специфічну роль Північної ради, автор вважає за необхідне звернути глибшу увагу на структуру та функції цієї інтеграційної інституції задля кращого розуміння рівня співробітництва та особливостей відносин в найважливіших галузях економіки та політики між країнами північноєвропейського регіону. Згідно зі статутом, до складу Північної ради (Nordisk Råd) ввійшли

78 депутатів парламентів північних країн і представників урядів в ранзі міністрів. В роботі щорічних сесій ради, як правило, брали участь прем'єр-міністри північноєвропейських держав. Головуючим органом в Північній раді було передбачено Президію, яка формувалася з п'яти представників країн-учасниць організації, один з яких обирався головою, а інші четверо – його заступниками. Північна рада була поділена на 5 комісій в залежності від напрямків співпраці північноєвропейських держав, а саме: юридичну, економічну, соціальну, з питань розвитку культури та з розвитку транспортних відносин; також діяли інформаційний і бюджетний комітети. Робочими мовами Північної ради було визначено шведську, датську і норвезьку, а її друкований орган "Nordisk Kontakt" базувався в Стокгольмі.

Рада за визначенням була консультативним органом, який не міг приймати будь-яких обов'язкових рішень. Її компетенція обмежувалася лише прийняттям рекомендацій для урядів, проте із 400 рішень Північної ради протягом першого десятиліття її існування 50% рекомендацій було виконано, 25% знаходилися в стадії вирішення і тільки 20% було відкинуто [6, с.469]. За результатами рішень Північної ради була здійснена масштабна уніфікація законодавства північних країн, в результаті якої, за словами шведського професора Б.Уліна, відмінності між законодавствами північноєвропейських держав стали меншими, ніж між штатами США [12, с.25]. Під егідою Північної ради було встановлено премії в галузі літератури, музики, захисту навколишнього середовища і кінематографії. Погоджуючись з думкою Уліна, автор хотів би додати, що виконання рекомендацій Північної ради було вигідним для всіх учасників "північного співробітництва".

В 1951 році була підписана конвенція про єдиний ринок праці, яка дозволяла громадянам Швеції, Данії, Норвегії та Фінляндії працювати за наймом в цих країнах без отримання попереднього дозволу з боку місцевих органів влади. В 1955 р. затверджено конвенцію про соціальне забезпечення, яка урівнювала громадян північних країн в праві на отримання різного роду пенсій та соціальних виплат.

По суті, Північна рада була успішним інтеграційним органом, однак її роль і місце у розвитку та поглибленні скандинавських міждержавних зв'язків не виправдала сподівань засновників даної інституції через незначну кількість рішень в галузі економічної співпраці.

В 1962 р. співробітництво Швеції з іншими північноєвропейськими країнами було юридично закріплене на 10-й сесії Північної ради підписанням міжурядової угоди з Норвегією, Данією, Ісландією і Фінляндією у місті Гельсінкі. Дана угода передбачала напруження спільних рекомендацій і їх винесення на розгляд і затвердження урядів північних країн в питаннях економічної політики, виробництва, торгівлі та валютно-фінансових відносин [20, с.114].

Водночас варто зазначити, що скандинавські країни також прагнули приєднатися і до Європейського Економічного Співтовариства. Після постановки питання Данією та Норвегією вслід за Великобританією про вступ до ЄЕС, перед Швецією постала серйозна дилема, адже королівство продовжувало дотримуватися політики нейтралітету. Суперечки щодо зовнішньополітичного курсу виникли всередині країни, оскільки шведські партії модератів та Центру також хотіли приєднання до "Спільного ринку", проте соціал-демократи на чолі з прем'єр-міністром Таге Ерландером не бажали відступати від багаторічного зовнішньополітичного курсу на неучасть у блоках [13, с.76]. Після так званого "оксамитового вето" Ш. де Голля щодо вступу Великобританії

до "Спільного ринку" скандинавські країни повернулися до розгляду планів про зміцнення економічного співробітництва північних держав.

В березні 1969 р. на 17-й сесії Північної ради в Стокгольмі за ініціативою шведської сторони головним було питання про створення так званого плану "Нордек" ("Nordik") щодо розширення економічного співробітництва північних країн шляхом напрацювання єдиної політики в галузі промисловості, сільського господарства, торгівлі, а також здійснення вільного пересування капіталів і заснування спільного інвестиційного банку. Ключовим питанням "Нордеку" було створення митного союзу північних держав з єдиними митними тарифами. Передбачалася широка співпраця в галузі економічної політики, капіталовкладень, координації науково-технічних робіт. Особлива увага приверталася до співробітництва в сфері торгівельної політики, зокрема зверталася увага на необхідність координації політики північних країн в міжнародних організаціях, підкреслювалася важливість спільної позиції щодо ставлення до європейської інтеграції, передбачалося також використання спільних принципів у питаннях двосторонньої торгівельної політики і прийняття спільних антидемпінгових заходів [5, с.84-88].

Згідно з планом "Нордек" передбачалося створення чотирьох координаційних органів в галузі фінансування, а саме: скандинавський інвестиційний банк, спільний фонд, сільськогосподарський фонд і фонд з рибальства. "Нордек" передбачав посилення спільних позицій країн Півночі Європи в конкурентній боротьбі на західних ринках. Здавалося б, що бар'єрів для втілення в життя даного проекту не було, проте на самій 17-й сесії Північної ради дебати щодо плану "Нордек" пройшли безуспішно і потрібних результатів отримано не було, оскільки представлений проект не влаштовував жодну з країн Скандинавії. Для Швеції "Нордек", врешті-решт, виявився не вигідним, оскільки завдав би значної шкоди перспективам шведських капіталовкладень. Норвегія і Данія вимагали уніфікації тарифної політики щодо імпортованих товарів, а оскільки шведські митні збори були найвищими серед скандинавських держав і забезпечували значний дохід в державний бюджет, то шведська сторона не могла погодитися на не вигідне для неї рішення. Однак, найбільше протиріччя виникло в питанні про єдину сільськогосподарську політику, оскільки співробітництво в цій галузі було проблематичним через тотожність структури сільського господарства країн Скандинавії та перевиробництва сільськогосподарської продукції у всьому даному регіоні. Також суттєвою була різниця у рівні розвитку сільського господарства північноєвропейських держав, адже найрозвинутішою сільськогосподарська галузь була в Данії, а в Швеції заготівельні ціни с/г продукції були на 25% вищими, ніж в потенційних партнерів по "північному співробітництву". Таким чином, проект "Нордек" хоч і був погоджений з більшістю питань, але протекціонізм власної економіки кожною з країн Північної Європи та різні внутрішньо- і зовнішньоекономічні пріоритети не дозволили втілити даний план у життя [2, с.99-102].

Підсумовуючи вищесказане, можна впевнено стверджувати, що проект "Нордек" був значним кроком вперед в поглибленні співпраці між скандинавськими країнами, проте учасники "північного співробітництва" виявилися неготовими ділитися власним економічним суверенітетом.

В галузі культури та освіти діяльність Північної ради була направлена на зближення навчальних програм та екзаменаційних вимог середньої і вищої школи північних країн, на розвиток спеціалізації і кооперації в обла-

сті вищої школи і наукових досліджень, на виділення додаткових коштів для розширення культурного співробітництва та на його організаційне закріплення [15, с.25].

В лютому 1971 року на черговій 19-й сесії Північної ради в Копенгагені шведські делегати рішуче відкинули пропозицію прем'єр-міністра Данії Х.Баунсгарда про створення економічного союзу Північних країн, оскільки побоювалися впливу ЄЕС на Швецію, а відтак і можливу втрату шведського нейтралітету. Про сталість зовнішньополітичного курсу Швеції говорив лідер шведської партії Центру Ю.Антонссон: "Зовнішньополітичний курс Фінляндії і шведська політика нейтралітету є факторами, які стабілізують становище в Північній Європі в післявоєнний період і ці фактори потрібно зберегти" [15, с.27].

Єдиним результатом, якого вдалося досягнути на 19 сесії Північної ради у лютому 1971 року в Копенгагені, було проголошення про створення Ради міністрів північних країн, що виступала як форум міжурядового співробітництва країн Північної Європи, де ключову роль мали відігравати прем'єр-міністри даних держав, які відповідали за всезагальну координацію з питань північного співробітництва, хоча на практиці відповідальність за діяльність даного органу несли міністри зі співпраці та Комітет північного співробітництва. Каденція головування в Раді міністрів північних країн була передбачена один рік і здійснювалася на засадах чергової зміни головної країни. Для легітимності рішення Ради міністрів повинні були прийматися одностайно. До Ради міністрів північних країн увійшли: міністри у справах ринку праці, навколишнього середовища, рибальства, з питань житлового будівництва, енергетики, фінансів, промисловості, юстиції, освіти і культури, соціального забезпечення і охорони здоров'я, з питань регіонального розвитку, транспорту тощо. Варто звернути увагу на те, що до складу Ради міністрів не входять такі провідні члени кабінету міністрів, як міністри закордонних справ, оборони і сільського господарства. Кожний національний уряд зобов'язувався призначити зі свого складу так званого "міністра з питань північного співробітництва" [4, с.14].

На відміну від Північної ради рішення Ради міністрів були обов'язковими для національних урядів, за виключенням питань, котрі потребували згоди національних парламентів. Серед найважливішими договорів, підготовлених Радою міністрів північних країн, можна виділити наступні: Договір про культурне співробітництво (1971), Договір про галузі транспортних комунікацій (1972), Договір про захист навколишнього середовища (1976), Угода про створення Північного інвестиційного банку (1976), Угода про співпрацю між комунами (1979) [4, с.12].

Незважаючи на гучні заяви і декларації щодо поглиблення і розгалуження "північного співробітництва", уряди Данії та Норвегії пріоритетним зовнішньополітичним вектором вважали інтеграцію в ЄЕС. Після потепління між Лондоном і Брюсселем Копенгаген і Осло офіційно задекларували намір вступити до "Спільного ринку", тоді як шведська сторона обмежила статусом асоційованого члена і продовжувала робити основний наголос на партнерстві з географічними сусідами. У вересні 1972 року Осло і Копенгаген внаслідок тривалого процесу переговорів заявили про вступ до ЄЕС. Однак населення Норвегії не підтримало ініціативу уряду, оскільки на загальнонаціональному референдумі за членство в організації Європейського Економічного Співтовариства віддали свої голоси лише 46,5% її населення [10, с.390-391]. На відміну від Норвегії, датський електорат підтримав участь своєї країни в ЄЕС: "за" висловилося 63,3% населення Данії [17, с.120-127].

Отже, зважаючи на членство однієї з основних сторін переговорного процесу "північного співробітництва" у потужній загальноєвропейській інтеграційній організації, сподівань у Швеції щодо подальшої розбудови багатогалузевої економічної інтеграції північних країн 1970-х р. не залишилося.

Таким чином, важко не погодитися з думкою шведського політолога Н. Андрена, який назвав результати мрій найпалкіших ентузіастів повної інтеграції північних країн про створення Сполучених Штатів Скандинавії тільки ілюзією і охрестивши "північне співробітництво" "павутинною інтеграцією" [4, с.251-262]. Слід також звернути увагу і на думку шведських економістів, які назвали результати співпраці Швеції з її географічними сусідами в перші післявоєнні десятиліття як "північну модель інтеграції, яка розвивалася в умовах ревного збереження національного суверенітету і принципових протиріч в питаннях політики безпеки. Країни "північного співробітництва" схожі не на потяг, вагони якого тягне міждержавний локомотив, а, швидше, на морський караван, де будь-який корабель може змінити свій курс. Нерідко обговорення гострих і серйозних проблем не спричиняє прийняття підсумкових рішень, а єдність виявляється лише у визнанні "необхідності продовжити переговори"" [2, с.3-32, 4, с. 114].

Думки шведських дослідників щодо значення і ролі відносин Швеції з північноєвропейськими державами відзначаються схожістю щодо розуміння потреби ефективної співпраці із сусідами по регіону для зміцнення власних позицій на європейському континенті задля відстоювання національних політичних та економічних інтересів. Дане питання було і залишається особливо актуальним для науковців крізь призму євроінтеграційного процесу на Півночі Європи.

Отже, на думку автора, відносини Швеції з північноєвропейськими державами та її участь у "північному співробітництві" в перші післявоєнні десятиліття можна

охарактеризувати як досить успішну, оскільки було розроблено і підписано цілий ряд важливих міждержавних угод і договорів, поглиблено соціально-культурну, енергетичну, транспортну співпрацю, уніфіковано законодавчу базу країн, вирішено низку регіональних проблем та створено представницькі інтеграційні організації. Однак, незважаючи на перманентні та багато-раундові переговори, не було вирішено принципів питання в галузі економічного співробітництва та фінансової інтеграції скандинавських країн. Питання співпраці шведського королівства із скандинавськими країнами важливе також з огляду на її відносини з провідними європейськими країнами та організаціями, оскільки добре помітна тотожність у зовнішньополітичних підходах Швеції до співпраці з північноєвропейськими сусідами та впливовими європейськими гравцями.

1. Голошубов Ю.И. Скандинавия и проблемы послевоенной Европы. – М., "Мысль" – 1974.
2. Градобитова Л.Д., Пискулов Ю.В. Экономика и политика стран Скандинавии. – М., "Международные отношения" – 1986.
3. Abrahamsen S. Sweden's foreign policy. Washington D.C., 1967.
4. Andren N. Nordic integration and cooperation – illusion and reality // Coop. a. conflict. – Stockholm, 1984.
5. Arbeidsformene I nordisk samarbaid: Komiteen for vurdering av arbeidsformene I nordisk samarbaid. – Stockholm, 1983.
6. Benkow J. Nordisk Raad – et nordisk parlament? Nord. kontakt. – Stockholm, 1985. – 30 apr. – №7.
7. Brundtland A. The Nordic balance. – Oslo: Norw. Inst. of international affairs, 1988.
8. Foreign policies of Northern Europe/ Ed. by Sundelius B. Colorado westview press, 1982.
9. Gundelach P. Joking Relationships in Scandinavia // Acta Sociologica. – 2000. – Vol.43.
10. Martens H. Danmarks ja. Norges nej. – Copenhagen, 1979.
11. Många tecken på bristande neutralitet // Norskens flamma. – Stockholm, 1988.
12. Nordic cooperation. Stockholm, 1965.
13. Nordic defence: Comparative decision making/ Ed. by Taylor W.J., Cole P.M. – Lexington., 1985.
14. "Nordiska Rådet, I. Session, 1953", Köbenhavn.
15. "Nordiska Rådet, 19: session, 13. 02. 1971". Snabbprotokoll.
16. Nordisk statistisk årsbok 1976, Stockholm, 1977.
17. Sogner I.& Archer C. Norway and Europe: 1972 and Now// Journal of Common Market Studies. – 1995. – Vol.33.
18. Unden Ø . Tankar om utrikespolitik. Stockholm, 1969.
19. "Utrikesfrågor. 1965". Stockholm, 1966.
20. Wallmen O. Nordiska Rådet och nordiskt samarbete, Norstedts. Stockholm, 1966.

Надійшла до редколегії 30.03.11